

Impact Factor - 3.452

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

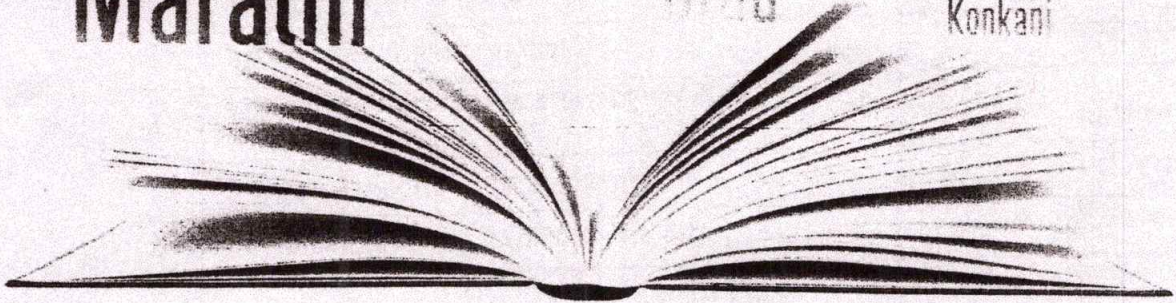
December - 2017

SPECIAL ISSUE-XXI

भाषा, साहित्य आणि अनुवाद
भाषा, साहित्य और अनुवाद

Language, Literature and Translation

தமிழ் ^{गुजराती}
हिन्दी ^{मराठी}
English
Bengali
Marathi
Telugu
Tamil
Gujarati
Kannada
Sinhhi
Maithili
Sanskrit
Dogri
Kashmiri
Malayalam
Santhali
Urdu
Punjabhi
Konkani



अतिथी संपादक :

डॉ. भाऊसाहेब गमे

प्राचार्य,

महात्मा गांधी विद्यामंदिरचे कला व वाणिज्य महाविद्यालय,
येवला, जि. नाशिक (महाराष्ट्र)

मुख्य संपादक :

डॉ. धनराज धनगर

सहा. प्राध्यापक,

महात्मा गांधी विद्यामंदिरचे कला व वाणिज्य महाविद्यालय,
येवला, जि. नाशिक (महाराष्ट्र)

सहयोगी संपादक : प्रा. रघुनाथ वाकळे (हिंदी विभाग), प्रा. कमलाकर गायकवाड (इंग्रजी विभाग)



This Journal is indexed in :

- UGC Approved Journal List No. 40705 & 44117
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

SWATIDHAN PUBLICATIONS

369



अनुक्रमणिका

अ. नं.	शोध निबंधाचे शीर्षक	लेखकाचे नाव	पृष्ठ
मराठी विभाग			
१	भाषा, साहित्य आणि अनुवाद यांचा सहसंबंध	डॉ. पृथ्वीराज तौर	०
२	भाषांतर : स्वरूप आणि व्याप्ती	डॉ. भाऊसाहेब गमे	२
३	अनुवाद संज्ञा-संकल्पना	डॉ. अरुण पाटील	२४
४	अनुवादित साहित्य : संकल्पना व स्वरूप	डॉ. सागर लटके	२५
५	अनुवाद प्रक्रिया : स्वरूप	डॉ. शिवप्रसाद वायाळ	३०
६	अनुवाद प्रक्रिया व पद्धती	डॉ. मुभाष आहरे	३०
७	अनुवादाचे प्रकार आणि मराठी साहित्य	डॉ. उज्वला देवरे, सुनील खैरनार	३१
८	अनुवाद प्रक्रिया आणि सृजनशीलता	डॉ. प्रमोद आंबेकर	४१
९	भाषांतर आणि अनुवाद	डॉ. किरण पिंगळे	४५
१०	लोकसमुहाकडून पौराणिक विषयावर अनुवादित झालेली मथुरा लभान बोलीतील लोकगीते	डॉ. भगवान साबळे	५१
११	ख्रिस्तपुराण : रूपांतर, लिप्यंतर, प्रकारांतर व भाषांतर	प्रा. विनय मडगावकर	५५
१२	अनुवादाचे सांस्कृतिक महत्त्व	प्रा. माधवी पवार	६१
१३	अनुवाद : संकल्पना व महत्त्व	डॉ. गीतांजली चिने	६५
१४	काव्यानुवाद 'जगतांना' : साहित्य, भाषा व अनुवाद	प्रा. नवसो परव	६५
१५	भारतीय कवितांचे मराठी अनुवाद	डॉ. विद्या सुर्वे-बोरसे	७१
१६	अन्य भाषांमधून मराठी भाषेत अनुवादित झालेले ग्रंथ : एक आकलन	डॉ. स्नेहल मराठे	७५
१७	एक अजरामर अनुवाद - 'एक होता कार्हर'	डॉ. शीला गाढे	७५
१८	प्रसारमाध्यमे आणि इतर क्षेत्रातील अनुवाद संधी	डॉ. प्रकाश शेवाळे	८१
हिंदी विभाग			
१९	अनुवाद साहित्य का स्वरूप एवं संकल्पना	डॉ. व्ही. डी. सूर्यवंशी	८५
२०	अनुवाद : स्वरूप, आवश्यकता एवं समस्या	डॉ. अनिता नेरे, डॉ. योगिता हिरे	९१
२१	अनुवाद : स्वरूप और विवेचन	के. के. बच्छाव	९५
२२	अनुवाद साहित्य कि व्याप्ती और प्रासंगिक महत्त्व	डॉ. डी. बी. महाजन	९५
२३	अनुवाद एवं प्रयोजनमुलक हिंदी	डॉ. गजानन वानखेडे	९५
२४	अनुवाद : स्वरूप, महत्त्व एवं उपयोगिता	डॉ. सुनिता कावळे	१०५
२५	अनुवाद साहित्य : स्वरूप, संकल्पना एवं आवश्यकता	प्रा. रविंद्र ठाकरे	१०५



हे. अगदी
'ज्ञानेश्वरी'
पर्यंत ज्ञान
इत्व सांगता

जाणिवेच्या
तो. त्यामुळे
ने पाहतो हे
ज्ञान असणे
भाषांतर, स्वैर

ताना त्याचे
आधुनिकता,
आले. त्याचे
आ अनुवादही
भाषांतर, विदा
काव्यरूपाने

दिवलेले ज्ञान
क्रिया असते.
मानवी मन
बांधवाबद्दल

अनुवाद प्रक्रिया व पध्दती

डॉ. सुभाष दिनकर आहरे
प्रमुख, पदवी व पदव्युत्तर मराठी विभाग
भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय, औंध, पुणे
मो. ९८५०२०९३७२
ई-मेल : subhashdaher@gmail.com



प्रास्ताविक :-

अनुवादास सृजनात्मक लेखनाचा दर्जा बहाल झालेला नसला तरी भाषांतराचे महत्त्व नाकारले गेलेले नाही. विशेषतः १९६० नंतर विपुल भाषांतरे झालेली आहेत. त्या भाषांतरांचे स्वागतही झालेले आहे. अनुवादाच्या क्षेत्रात राष्ट्रीय पातळीवर साहित्य अकादमी, नॅशनल बुक ट्रस्ट, आंतरभारती इत्यादी संस्था भक्कमपणे काम करित आहेत. जागतिकीकरणामुळे जग जवळ आले असून विचारांची देवाण-घेवाण वाढल्याने अनुवादक हे स्वतंत्र करियरच झाले आहे. १९ व्या शतकाच्या पहिल्या पाऊणशे वर्षांच्या कालखंडाला 'भाषांतरयुग' असे म्हटले गेले. एका भाषेच्या आशयाला अन्य भाषेत आणणे म्हणजे भाषांतर. परंतु एवढाच सीमित अर्थ घेता येणार नाही. संस्कृत भाषेमध्ये भाषांतराला 'छाया' असे म्हणतात. या भाषांतरामुळे भाषाभाषांतील वैचारिक, साहित्यिक, भावनिक, कलात्मक देवाणघेवाण होते. एखाद्या भाषेचे ज्ञान म्हणजे तिचे व्याकरण, रचना, वाकप्रचार, म्हणी, शब्दसंग्रह, भाषेतील सांस्कृतिक, सामाजिक संकेत, वाङ्मयीन संकेत, त्या भाषेची जडणघडण इ. विषयक माहिती हवी. मराठीतून लिहिल्या गेलेल्या साहित्याचे जसे अन्य भाषांत भाषांतर झाले तसेच आज मराठीत विविध भाषांमधून भाषांतराच्या मार्गाने आलेले वाङ्मय विपुल प्रमाणात आहे. जग जवळ येत असल्याचा प्रत्यय या भाषांतराच्या स्वरूपात अनुभवता येत आहे.

अनुवाद - संकल्पना व स्वरूप :-

अनुवादांमुळे परदेशी आणि देशी साहित्याचा परिचय वाचक वर्गाला झाला. अनुवाद करित असताना तो केवळ शब्दशः अनुवाद असू नये. तर त्यातून मूळ लेखकाच्या भावना आणि मूळ साहित्यकृतीचा आत्मा आविष्कृत झाला पाहिजे. 'अनुवाद मुलभाषा की सामग्री के भावों की रक्षा करते हुए उसे दुसरी भाषा में बदल देना है' To translate is to change into another language retaining the sense. अनुवादाच्या माध्यमातून भिन्न संस्कृती, देश, समाज याचे आकलन होते. जगातील महान ग्रंथांचा परिचय अनुवादातूनच होतो. भारतीय पंचतंत्र कथा प्रथम फारसीमध्ये अनुवादित झाल्या त्यानंतर अरबीमध्ये, अरबीमधून फ्रेंच भाषेत व फ्रेंच भाषेतून इतर युरोपीय भाषांमध्ये अनुवादित झाल्या.

अनुवाद हा शब्द संस्कृत आहे. यामध्ये अनु हे उपसर्ग आहे. वाद म्हणजे कथन. अनुवाद या शब्दाचा अर्थ पुनःकथन. 'स्रोतभाषा के साहित्य की सौन्दर्य चेतना, कलापूर्ण प्रयोग आदि को समझना तथा उसका प्रभावशाली ढंग से लक्ष्यभाषा में प्रतिस्थापना करना कला-मर्मज्ञ अनुवादक द्वारा ही सम्भव है।' साहित्यकृतीच्या अनुवादास एजरा पाउंड यांनी साहित्यिक पुनर्जीवन म्हटलेले आहे. काही अभ्यासक 'साहित्यिक पुनःसृष्टी' असेही म्हणतात.

अनुवाद प्रक्रिया व पध्दती :-

अनुवादाच्या संदर्भात महत्त्वाच्या बाबी म्हणजे आपण अनुवाद कशाचा करतो आहोत? तो का करतो आहोत? तो अनुवाद कसा करतो आहोत? अनुवाद कोणासाठी करतो आहोत? सक्षम अनुवादाच्या



माध्यमातून एक संबंध समाज व त्याचे सांस्कृतिक जीवन याचा परिचय अन्य भाषिक वाचकास होतो. भाषांचे ज्ञान व दोन्ही भाषांची व्याकरणिक रचना, शब्दार्थ यांचाही विचार अनुवाद प्रक्रियेत प्रामुख्याने जातो. भारतात हिंदी व इंग्रजी या भाषांचे स्थान अन्य भारतीय भाषांपेक्षा भाषांतराच्या दृष्टीने महत्त्वपूर्ण साजते. हिंदी ही भारताची राष्ट्रभाषा आहे, तर इंग्रजी ही ज्ञानभाषा आहे. १८१८ पासून सुरु झालेल्या सत्तेमुळे मराठीचा इंग्रजीशी संपर्क आला. इंग्रजीतील लेखनाचे मराठीत विपुलतेने भाषांतर होऊ लागले. ते १८७४ या कालखंडास 'भाषांतर युग' म्हटले गेले. मूळ लेखक व भाषांतरकार हे सामान्यतः एक नसतात. ते भिन्न व्यक्तिमत्त्व असलेली दोन माणसे असतात. मूळ लेखनाकडे पाहण्याची भाषांतर दृष्टीही वेगळी असू शकते आणि ज्या भाषेमध्ये तो भाषांतर करित असतो. त्या भाषेची प्रकृती, प्रवृत्ती, स इत्यादींचा विचारही भाषांतरामध्ये लक्षात घेतलेला असतो. 'भाषाभाषांतील वैचारिक, साहित्यिक, भा कलात्मक पूल जोडण्याचे कार्य भाषांतरामुळे साधले जात असते' भाषेला पुष्कळदा सांस्कृतिक, ध आध्यात्मिक व सामाजिक जीवनाचे संदर्भ असतात त्याचाही अभ्यास अनुवादकाचा असला पािने. भाषेची सांस्कृतिक व वैचारिक अंगाने जडणघडण झालेली असते. शब्दांच्या विविध अर्थच्छटा व भा यांचाही बारकावा माहीत असणे आवश्यक आहे. उदा. ऋषींहशी, चोहशी हे शब्द इंग्रजीत आहेत. त्यांचे पर्यायी शब्द वडील, बाप, पिता, बाबा, पिताजी, जनक, बा, आई, माय, माता, जननी, जन्मद असल्याने त्यापैकी कोणता शब्द निवडायचा हे मूळ उताऱ्यातील भाषिक वातावरणावर अवलंबून असते.

शासन निर्णय आणि परिपत्रकांच्या मराठी भाषांतरात होणाऱ्या चुकांमुळे अनेकदा राज्य स नामुष्की ओढावते म्हणून भाषांतर करणे म्हणजे मूळ भाषेतील अर्थ दुसऱ्या भाषेत ध्वनित झाला जपानमध्ये अनेक नागरिकांना व्यवहार करताना इंग्रजी भाषेचा अडसर जाणवतो. त्यांची ही सोडविण्यासाठी कावासकी-एनईसी कॉर्पोरेशन या कंपनीने एक यंत्रमानव बनविलेला आहे. इंग्रजी व भाषेतून तो भाषांतर करतो. जपानीतून या कामासाठी त्याच्या मेंदूत २५ हजार इंग्रजी व ५० हजार जपान साठविण्यात आलेले आहे. 'पापेरो' असे यंत्रमानवाचे नाव आहे. काही अनुवादकांच्या मते अनुवा स्वतंत्र कलाकृती मानले जावे. भाषांतराचा मूळ उद्देश ज्ञानप्रसार, विचारसंवर्धन, ज्ञानसंवर्धन, अन्य सं समाजजीवनाचे आकलन हे आहेत. म्हणूनच अनुवादकाजवळ पुढील गुण असणे आवश्यक आहेत.

१. दोन्ही भाषांचे, दोन्ही भाषा बोलणाऱ्या समाजसंस्कृतीचे पुरेसे आकलन
२. मूळ भाषेतील वाङ्मय / साहित्य अभ्यास, वाचन इ.
३. लक्ष्य भाषेतील वाङ्मय / साहित्य अभ्यास वाचन इ.
४. व्याकरणिक रचना, प्रतीके, प्रतिमा, आलंकारिक रचना, शब्दच्छटा आदींची जाण
५. लेखातील विचाराचे आकलन, त्या लेखनाच्या ज्ञानक्षेत्राचा परिचय इ.

भाषाआकलन व भाषाउपयोजनाचे कौशल्य अनुवादकाजवळ असणे आवश्यक आहे.

अनुवादक हा लेखक असलाच पाहिजे. मूळ लेखकाने त्याला जे भावलेले असते ते लिहिलेले ते त्याला जसे भावले तसेच्या तसे त्याच आशयासह परभाषिक वाचकांपर्यंत पोहोचवणे म्हणजे लेखनाप्रमाणेच अनुवाद ही सुध्दा मेंदूला थकवणारी, कष्टप्रद तरीही आनंद देणारी प्रक्रिया आहे. अनुव दोन्ही भाषांबरोबर म्हणजे ज्या भाषेत अनुवाद करायचा त्या (लक्ष्यभाषा) व ज्या भाषेतून कराय (स्रोतभाषा) जवळीक असली पाहिजे. बंगाली भाषेत अमिष दाखवले असे म्हणताना 'मुळा दाखवले म्हणतात. मराठीत मात्र मुळा दाखवला असे न म्हणता गाजर दाखविले असे म्हणावे लागेल.

अनुवाद महत्त्व :-

आधुनिक युगामध्ये अनुवादास फार महत्त्व प्राप्त झाले आहे. संत ज्ञानेश्वरांनीही भगवद्गीतेचा



'ज्ञानेश्वरी' हा अनुवाद केला. संस्कृतमधील रामायण, महाभारत आणि पंचतंत्र इ. ग्रंथ जगातील अनेक भाषांमध्ये अनुवादित झालेले आहेत. होमर, सॉक्रेटीस, शेक्सपीयर आदींची रचना जगभरात अनुवादाच्या माध्यमातून पोहोचलेल्या आहेत. विलीयम जोन्स यांनी अतिशय कष्टपूर्वक संस्कृत भाषा अवगत करून कालिदासाचे 'अभिज्ञान शाकुंतल' नाटकाचा इंग्रजी अनुवाद १७८९ मध्ये केला. त्यामुळे सर्व जगाला या नाटकाची ओळख झाली. १७९२ मध्ये जोन्सने गीतगोविंदचा अनुवाद केला.

'३० सप्टेंबर हा जागतिक भाषांतर दिन म्हणून ओळखला जातो. इंटरनॅशनल फेडरेशन ऑफ ट्रान्सलेटर्स (FIT) या संस्थेने बायबलचे लॅटीनमध्ये भाषांतर करणाऱ्या St. Jerome या भाषांतरकाराच्या स्मरणार्थ १९९१ सालापासून हा दिन साजरा करण्यास प्रारंभ केला. तुलनेने दुर्लक्षित असलेल्या भाषांतर व्यवसायाचा विविध देशांमध्ये जास्तीत जास्त प्रसार करणे हा त्यामागील मुख्य हेतू आहे. तसेच सध्याच्या जागतिकीकरणाच्या युगातील भाषांतर व्यवसायाची वाढती मागणी व महत्त्व लक्षात घेऊन त्यानुसार या व्यवसायास सन्मान व प्रतिष्ठा मिळवून देणे हा देखील यामागील एक विचार आहे. या निमित्ताने प्रोजेक्ट डॉट कॉम (www.proz.com) या इंटरनेटवरील भाषांतरकारांच्या सर्वात मोठ्या समुदायाने व्हर्च्युअल स्वरूपाची Translation ३ ही कॉन्फरन्स आयोजित केलेल्या आहेत. आपली भाषांतराची कामे करून घेण्यासाठी The world bank, IBM, Honda, Ebay, Bloomberg अशासारख्या दिग्गज कंपन्या जिथे येतात, त्या प्रोजेक्ट डॉट कॉमवर ३०० हून अधिक भाषांमध्ये काम करणारे सुमारे ३,५०,००० नोंदणीकृत भाषांतरकार व दुभाषी आहेत आणि १५,००० नोंदणीकृत कंपन्या आहेत.' व्हर्च्युअल कॉन्फरन्स ही एका ठरावीक दिवशी, ठरावीक वेळी इंटरनेटच्या माध्यमाद्वारे आयोजित केली जाते व जगभरातील भाषांतरकार त्या कॉन्फरन्सच्या पेजवर लॉग इन करून तेथील मार्गदर्शनपर व्याख्याने, प्रात्यक्षिके, प्रश्नोत्तरे, नेटवर्कींग इत्यादींमध्ये प्रत्यक्ष सहभागी होतात. यामुळे प्रवासखर्च व वेळ या दोन्हीची बचत होते. ग्रामधनच विविध विषयासंदर्भात चर्चा होते. उदा. भाषांतराचे दर, दुभाषी होताना, मुक्त भाषांतरकारांनी मार्केटींग कसे करावे? भाषांतरकाराचे प्रकल्प व्यवस्थापन, भाषांतरासंबंधी ग्राहकाच्या अपेक्षा, भाषांतर उद्योगाचे भविष्य इ.

भाषांतर करणे ही तशी सोपी गोष्ट नाही तर अभ्यासपूर्ण बाब आहे. वरवर अनुवाद न करता मूळभाषा व लक्ष्यभाषेतील सर्व घटकांचा अनुवादकाचा अभ्यास असला पाहिजे. विभिन्न सांस्कृतिक, सामाजिक, भाषिक गटातील लोकांचे साहित्य, भाषा, संस्कृती आदीबाबत ज्ञान व माहिती अनुवादामुळे मिळू शकते. कवितेचा अनुवाद ही आव्हानात्मक व अभ्यासपूर्ण अशी बाब आहे. २१ व्या शतकात अनुवादाचे महत्त्व निश्चितच वृद्धिंगत होईल अशी खात्री आहे.

समारोप :-

अनुवादामुळे इतर भाषेतील साहित्याचा परिचय होतो. भाषेत नवीन शब्दांची भर पडते. भाषा वृद्धिंगत होते. अभ्यासकांनी इतर परदेशी भाषा अध्ययनाबरोबरच आपल्या देशातील इतर भाषाही शिकाव्यात, त्यातून अनुवादाचे प्रमाण वाढेल. एकच विषय विविध भागात वेगवेगळ्या भाषेत कशा रीतीने वर्णिला आहे. त्याचा तुलनात्मक अभ्यास करता येईल. आदिवासी भाषेतील साहित्याचाही अनुवाद होणे गरजेचे आहे. काहीवेळा मूळ लेखकाची भाषाशैली, बोली यांच्यातील आवेगाशी संगती साधणाऱ्या शब्दांच्या, वाक्यांच्या किंवा अर्थांच्या संरचना दुसऱ्या भाषेत मिळत नाही. त्यामुळे अनुवाद हा परिणामकारक न होता त्यातून अनुवादाचा दर्जा कमी होतो.

संदर्भ टिपा :-

१. अय्यर डॉ. एन. ई. विश्वनाथ, 'अनुवाद भाषाएँ-समस्याएँ', ज्ञानगंगा प्रकाशन, प्र.आ., दिल्ली,



१९९२, पृ. १४.

२. अय्यर डॉ. एन. ई. विश्वनाथ, 'अनुवाद कला, प्रभात प्रकाशन, प्र.आ., दिल्ली, १९९८, पृ. १४.
३. गोविलकर, पाटणकर 'व्यावहारिक मराठी' स्नेहवर्धन प्रकाशन, प्र.आ., पुणे, २००४, पृ. १४.
४. दै. लोकसत्ता, लोकरंग पुरवणी, रविवार १२ सप्टेंबर २०१०, पृ. ४.



374